

**КИРИЧЕНКО В.П.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

**УКРАЇНА:
ПРОЕКТ
НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИБОРУ.
РОЗДУМИ ДО
ЮВІЛЕЮ**

"Яку Україну ми будемо?" – це знаменита фраза першого президента України Л.Кравчука стала сакраментальною і увійшла в історію, на кшталт несторівського "Камо грядеши?", яким мучались великі князі київські, гомерівського "Що йому Гекуба, що він Гекубі?", шекспірівського "Бути чи не бути?", людовіківського "Після нас – хочь потоп", герценівського "Що робити?" і "Хто винен?". Якби Л.Кравчук нічого не зробив для України – а він зробив для неї дуже багато – згадана фраза, а також не менше його знамените "Маємо те, що маємо", увійшовши до всіх підручників української і світової історії, прославили його на віки.

Всяке геніальне – просте /сінпліціо/, а ці далеко не риторичні, а доленосні крилаті вислови першого президента України, ще дуже довго будуть актуальними – і навіть надактуальними, виходячи з довженківського розуміння "невдалої географії і трагічної історії" України і нашої національної ментальності.

"Сім бід – один отвіт" – каже народна мудрість. У нас, українців, завжди не так. У

нас на сім бід – сімсот отвітів. І це не випадково, бо у нас кожен говорить про себе. Мабуть немає іншої нації на світі, яка так безмежно і вірно любить землю, на якій вона народилась, але так мало любить країну, в якій вона живе. Недаром кажуть, що де два українці – там завжди чотири гетьмани”. Говорять про Україну, а думають про себе, про особисте.

Спробуємо дати нашу відповідь на історичне запитання Л.Кравчука. Але спочатку знайдемо відповідь на питання: де ми знаходимося? (в історичному сенсі). Здається, відповідь дуже проста: на самому початку нашої новітньої історії, бо що таке десять років для історичного буття? А що таке початок історії? Як його визначити? З чого взагалі починається історія? Ці запитання далеко не риторичні, вони скоріше академічні. Наша відповідь: ми ще в колисці, історія ще у нас попереду.

Українська історична колиска визначається кравчуківським "маємо те, що маємо". А що маємо? Нову руїну, схожу на руїну помельниччини. Є тисячі прикладів, щоб це довести, але ми не хочемо сипати сіль на рани: самі ж і винні, бо нація відповідальна (історично) за своїх лідерів, за те, що з нею роблять, і що з нею сталось. Чому? – не менш доленосне запитання сьогодні на вустах у всіх. Чим ми гірші за інших? – теж цікаве запитання. "Сім бід – один отвіт?". Як би ж то так. Навряд чи існує один отвіт.

Як латиноамериканіст – а я досліджую Латинську Америку понад тридцять років – та як фахівець, обізнаний з всесвітньою історією, я давно стверджую, що в історичному плані ми тепер ближче до Латинської Америки, ніж до Європи. Терини теперішнього СНД напрочуд – один до одного – подібні до Латинської Америки першої чверті дев'ятнадцятого століття, коли в результаті розвалу іспанської колоніальної імперії у війні за незалежність 1810-1826 рр. виникли молоді латиноамериканські республіки, правителі яких не послухались мудрої поради Симона Болівара створити єдину латиноамериканську федеральну державу, до того ж вигнали великого Визволителя і скинули з п'єдесталу вчорашніх кумирів визвольної війни ("ми самі з вами"), за що й історично поплатились. На запитання: куди йти? пролунала відповідь з Вашингтона, Лондона, Парижа, Гааги: ідіть до нас. "Що робити?" – питали себе латиноамериканці. "Ми вам скажемо що" – пролунала відповідь з тих же столиць. Що з того вийшло – бачимо сьогодні. Латинська Америка так і не реалізувала за 180 років самостійного розвитку ідеалів визвольної боротьби.

А хіба з нами не трапилось подібне? Хіба у нас у 1991 р. не лунало історично-латиноамериканське "Куди йти?" та "Що робити?". І хіба відповідь "До нас" не надійшла знову з зазначених столиць точнісінько

така ж, як у 1826 р. латиноамериканцям? Інша справа чому так трапилось, чому ми не шукали відповіді на доленосні питання у себе самих, у своїй історії. На наш погляд, причин декілька. Незалежність "упала нам з неба Божим даром", хоч правда – те, що це явище є результатом багатоміжових національних домагань українців. Швидкість отримання бажаної незалежності зродила ще не бачену ейфорію, яка паралізувала національний розум, волю і національну самосвідомість. Носії національної ідеї були вигнанні за кордоном, або тільки-но повернулись з тюрем. Нові національні лідери вийшли з старої тоталітарної системи: вони мало знали нашу минувшину і не дуже чітко уявляли наше майбутнє. За те добре знали як там "у них". Радянське минуле нікому не подобалось, тодішнє пострадянське нікого не влаштовувало. Залишалось єдине – "до них". До того ж з західних столиць медовими голосами обіцяли допомогти зміцнити і гарантувати нашу незалежність, надати допомогу, навчити нас будувати нове заможне суспільство. Як було устояти проти спокуси одним махом вирішити всі проблеми. От і пішли, а що з того вийшло бачимо тепер.

Так що, всі наші біди від того, що ми вибрали західну модель розвитку? Ні, не тільки від того. Біди йдуть від нас самих; вони у нас генетично запрограмовані – створювати проблеми, щоб потім їх усім миром долати. Менталітет такий. І будемо ми сьогодні латиноамериканську Україну. Ми створюємо латиноамериканську модель суспільства західного типу, суспільства залежного, історичний розвиток якого визначають зовнішні чинники, а не національні ідеали, суспільство, яке генетично приречене на відставання, на існування в якості залежного додатку до західних багатих суспільств. Побудова багатого, сильного, незалежного, самодостатнього українського суспільства на цьому шляху – утопія чистої води. Дуже добрі і красиві макроекономічні показники окремих латиноамериканських країн (навіть кращі, ніж у кращих європейських) не зробили їх багатими, а народи щасливими. Залежність їх постійно зростає, вони постійно і болісно шукають шляхи виходу з зачарованого кола залежності, бідності, злиденності.

Розмова про те, що Захід бажає бачити нас великою європейською країною на кшталт Німеччини чи Франції, потужного європейського (а то й світового) конкурента Заходу, є міфом чистої води. Нічого безоплатного на світі не буває, – ні дружби, ні любові; альтруїзм у політиці оплачується найвище. Найдорожче приходится платити за нашу власну бездумність.

"Заграниця нам допоможе" – ці знамениті слова не менш знаменитого Остапа Ібрагімовича, здається, наші політики сприйняли буквально. "Хто платить – той замовляє музику" ця народна мудрість каже про те, що чужий дядько дасть долар – візьме два, а то й три, а як не дасть, – то

вам буде дуже погано, бо ви вже залежні від його долара і від його доброї волі. Музику він замовляє ту, яка йому подобається – чи то танго, чи фокстрот. Гопак і горлиця йому подобаються не дуже. За дядькові гроші і замовляються (вимагається) не тільки музика (ідеологія), але й політика, яка йому вигідна, без оглядки на те, чи подобається вона вам (нашо йому ваші національні інтереси?). "На чийому возі їдеш – тому і пісню співай" – теж каже народна мудрість. На чийому ж возі ми їдемо? Здається, на нашому українському, з полудрабками, але правдивіше – коні німецькі (ваговози, йдуть помалу), колеса французькі, упряж англійська, фурмана найняли американці. То чий віз? А чия пісня? Включіть телевизор і радіо – почувєте. І побачите. "Скачи враже, як пан каже" – і знову народна мудрість говорить про нашу внутрішню і зовнішню політику. Отож і скачемо тепер по-західному. А панзахідні інституції, які "дають" гроші і вчать нас як це робити. І робимо. "Зате вони гарантують нашу безпеку" – кажуть мені. О простота! Гарантії, як казав згаданий Остап Ібрагімович, дає тільки страховий поліс, гарантії нашої безпеки у наших власних руках; це мудра виважена національна політика. Західні гарантії незалежності і безпеки даються не країні, не народу, а політиці, політичному режиму, відповідним політичним лідерам, Зміниться політика – щезнуть і гарантії, і, як правило, у самий невідходящий момент. Невже ми забули історію?

Так що ж ми маємо від нашого історичного вибору? "Маємо те, що маємо". Однак, чи є цей вибір остаточним? Чи існують інші альтернативи? Чи можна ще повернути назад? Чи "пішов процес" (М.Горбачов) назавжди? Наша відповідь така: остаточного історичного вибору ми ще не зробили – я маю на увазі модель нашого розвитку. І політичні лідери, і політичні партії як і латиноамериканці, болісно шукають його у рамках своїх політичних переконань, поглядів, симпатій, можливостей.

З чим піде і що візьме з собою Україна у XXI сторіччя? – це питання сьогодні у всіх на вустах. На Захід чи на Схід? Тим більше, що з Москви та з Мінська теж звучать зазивні голоси і обіцянки, хоч їх і заглушує шум західного локомотива. Чи може Євразійство? "Ніде ми не дінемось, – кажуть нам, – глобалізм однаково прижене нас на Захід". Це ще як сказати. Глобалізм (інтернаціоналізація економічного і політичного життя, світова інтеграція, зростання взаємозалежності) дійсно робить примарою прагнення "обійтись без Заходу". Без Заходу – як і без Сходу ми не обійдемось; бо живемо не на безлюдному острові. Нам потрібні кредити, технології, торгівля, політична підтримка. Інша справа – скільки це історично коштує? Латиноамериканізм – занадто дорога ціна. Та й до Заходу слід було б пильніше придивитися, бо у західному занадто багато заокеанського. Після розпаду СРСР та Варшавського договору, зникнення "головного ворога", європейці резонно шукають свого, західноєвро-

пейського обличчя, специфічного і притаманного історичним традиційним європейським цінностям. Та й приклад Росії, де іноземного зараз не менше, а набагато більше ніж в Україні, дуже яскраво демонструє нам, що політичний оркестр цієї країни грає на російських нотах і виконує російські мелодії під керівництвом вітчизняного диригента.

Так куди ж нам іти – на Захід, чи на Схід? Наша відповідь – в Україну. Саме так, мусимо іти до наших національних витоків, до нашого історичного досвіду, до нашого сучасного українського державотворення, до національної ідентичності. Світовий історичний досвід доводить, що наші проблеми та труднощі не оригінальні: чимало країн світу зазнали подібного нам і успішно його подолали. Той же досвід засвідчує – наприклад, Японії, Німеччини, Франції, що спираючись на іноземну допомогу і на власні зусилля, насамперед, можливо успішно подолати негаразди і збудувати нове заможне суспільство лише на національній основі, на національній доктрині, на засадах незалежності, самостійності, на економічній моделі, що постійно продукує поступ. Досвід же латиноамериканців засвідчує про зворотнє.

Слід рішуче, відкинувши психологію нашої меншовартості, попри залежності від енергоносіїв та фінансів і вільних коштів, шукати політичну волю і власні шляхи виходу з кризи та подолання негараздів на шляху історичного самовизначення. Ми маємо для цього всі підстави і можливості. На наш погляд, альтернативою нашому політичному вибору – латиноамериканізму (історичного вибору ми ще не зробили) може слугувати нова парадигма – розбудова України на основі національної самобутності та історичної самовизначеності, в основі якої лежить національна ідея. Національна ідея за нашим розумінням – це незалежна, самостійна, самодостатня, соборна, демократична, заможна європейська держава. Розвитку України за цією парадигмою слугуватиме доктрина національної самодостатності. Є нагальна необхідність якнайскорішої теоретичної розробки нової парадигми та доктрини, однак уже сьогодні ми можемо зазначити, що вони означають розбудову України національної по формі, суті та змісту у європейському контексті та вимірі. Самодостатність зовсім не означає самоізоляцію або абсолютне спирання тільки на власні сили; це означає пріоритет власного над чужим, самостійну реалізацію національних цінностей та національної волі, направлення зусиль нації на реалізацію національної ідеї, організації суспільства на основі національного світобачення, історичних традицій та устремлінь, побудову такої економічної суспільної моделі яка б забезпечила економічний суверенітет та економічну самостійність, соціальну захищеність громадян та їх прав, економічний поступ на основі науково обгрунтованої національної стратегії розвитку. На Заході стверджують, що самодостатньої моделі – у чистому вигляді – не буває. Приклад країн – членів (ЄС) доводить зворотнє.

Національне у європейському та європейське у національному дозволяє найкращим чином раціонально поєднати своєрідне з загальним, історичні традиції з сучасними тенденціями, історію з сучасністю. Нова філософія побудови України мобілізує націю на консолідацію, на пошук спільних зусиль у подоланні кризи, на забезпечення умов для прискореного економічного та соціального поступу. Ця філософія є альтернативою такому розумінню місця і ролі України у сучасному світовому господарстві і світових зовнішньополітичних зв'язках, яке ставить її на другі ролі у світовій спільноті, на основі бездумного повторення чужого досвіду.

Нові засади визначають розбудову суспільства, держави, влади, економічної моделі, суспільних відносин, моралі, ідеології та культури. Теперішній наш політичний вибір закріплений у Конституції України, але замініть слово "Україна" на назву будь-якої іншої держави – така конституція підійде і їй. У цій конституції специфічно українського небагато. Українське громадянське суспільство – це таке суспільство де панує закон, громадська думка, християнська мораль українського православ'я; це суспільство, держава у якому є органом по виконанню його волі; суспільство створює і контролює державу, а не навпаки, як тепер. Національна Україна – це Слобожанщина, Наддніпрянщина, Полісся, Покуття, Поділля, Волинь, Донеччина, Таврія, Крим, Галичина, Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Буковина, Закарпаття. Національна Україна – це земства, повіти, волості, села, де влада – сход, вїт, староста, писар, десяцькі, соцькі, тисяцькі (не "п'явки людські"), це міста, де влада у думи і міського голови, це магдебурзьке право, організація життя за яким найкраще враховується воля громадян. Це і суд присяжних і мировий суд. Ми не маємо на увазі імплантацію патріархальщини у новий дїм, а лише врахування того, що добре слугувало людям у минулому, при розбудові сучасного. Громадська думка – це четверта влада (воля) до якої власне і прислуховуються інші її гілки. Вона здійснюється шляхом волевиявлення через референдуми, плебісцити, опитування, вивчення громадської думки, через політичні та неполітичні партії та об'єднання, засоби масової інформації та комунікації.

Доктрина національної самодостатності передбачає побудову національної правової держави на засадах та ідеології українського державотворення; держави, заснованої на міжнародному, європейському, національному та звичаєвому праві, для якої характерні розподіл властей, панування закону, а не чиновника, організація державної влади на історичних засадах при контролі громадськості за її ідеями, держави, яка вирішує та здійснює самодостатню внутрішню та зовнішню політику в інтересах усіх громадян, а не їх частини, що використовує владу для свого збагачення. Проблема чиновника завжди була в українській історії; головна її частина – корупція, продажність, використання влади для влас-

них цілей. Типово радянське "я начальник – ти дурень" змінилось на перебудовне "ти – мені, я – тобі", і на новоукраїнське "усе моє". В Україні відчувається брак чесних чиновників. У свій час Людвіг Ерхард говорив: "Дайте мені півтори тисячі чесних чиновників і я збудую нову Німеччину". І знайшлися такі і Німеччину побудували – демократичну, багату, сильну. Німецьку Німеччину, а не якусь іншу. Отож, державна служба, високооплатна, повинна виступати як самореалізація державних устремлень людини (громадянина), а не як механізм особистого збагачення.

Окреме питання – запровадження політичного режиму у суспільстві. Демократія поза сумнівом, однак не демократія вседозволеності (все, що не заборонене законом – можна, а якщо і заборонене законом, а дуже хочеться – то теж можна), а демократія регульована (законом і правом), така, що відповідає рівню економічного розвитку (який може забезпечити цю демократію матеріально) та рівню цивілізованості та культури населення. Обмежена демократія? Так, обмежена – на користь тієї ж демократії; переїдання завжди викликає хворобу і зменшує людську потугу. При цьому права людини не можуть бути обмежені (громадянина – можуть), бо їх реалізація і є сенс державної бутності та суспільного життя.

Найбільше суперечок у нашому суспільстві викликає питання про економічний базис, та економічну модель розвитку України. Усім зараз ясно, що вкрай необхідні серйозні наукові, теоретичні та практичні розробки. На наш погляд, поза всяким сумнівом концепція економічної самодостатності мусить стати наріжним каменем нашого економічного життя. Питання власності, правила економічної гри, взаємовідносини держава-економіка, держава-суб'єкти економічної діяльності, держава-громадянин, платник податків, держава-соціальна сфера, ще чекають наукових неупереджених досліджень. Вироблення економічної стратегії українського суспільства, конкретних економічних програм (макро- і мікроекономічних) у рамках нової парадигми – найважливіше завдання. Нову, сучасну економіку неможливо декретувати, ввести, до неї потрібно допрацюватись. Концепція економічної еволюції від державної до соціальної ринкової економіки – від частково ринкової до напівринкової і до повної ринкової – розтягнута у часі еволюційних економічних періодів. Прагнення як найскоріше запровадити зрілі ринкові відносини декретами без економічної зрілості громадян і їх свідомості і психології приречені на провал. Перехідна регульована економіка вимагає контролю держави. Дика приватизація ("прихватація") є антинародною і антидержавною. В найбільших латиноамериканських країнах (Чилі, Аргентина, Бразилія) роздержавлення і приватизація великих державних підприємств, нерентабельних і збиткових, проводилась дуже розумно: держава вкладала в них значні кошти, підтягувала їх до рентабельності і прибутковості, а потім продавала шляхом продажу акцій та цінних па-

перів на світових ринках. Результат: держава позбулась "головної болі", зробила добрі гроші, зменшила зовнішній борг, продані підприємства запрацювали у приватних руках на повну силу. А що робиться у нас? Змінюється господар – не змінюється (погіршується) ситуація. Економічні зміни, навіть прогресивні і необхідні, які погіршують загальну економічну ситуацію у країні та життєвий рівень народу чітко висловлених гарантій у майбутньому, приречені на невдачу.

Що стосується ідеології, культури та людей, то тут нова парадигма для України є порятунком від того, що відбувається сьогодні. Політичний та економічний плюралізм є основою демократії, але у нас він породжує національний вакуум: стара ідеологія та мораль збанкрутували і пішли у небуття, натомість прийшла (прилетіла, прибігла) бездуховність, аморальність, чужа культура і чужа ідеологія. Національна ідея стала у нас круглою сиротою. На розвиток національної культури коштів немає; зате є кошти у тих, хто хоче нам нав'язати чужі стандарти, чужу культуру. Українське – це не абсолютно етнонаціональне, навпаки, це розумний синтез національного, європейського, світового, загальнолюдського (але не антигуманного). Потрібні наукові розробки ідеології національного державотворення; розмова про те, що правова держава не має державної ідеології ("її ідеологія – право") вигідні тим, хто хоче нас духовно закабалити. З чужої ідеології та культури політичне підпорядкування, вони приходять раніше, ніж долари. "Обмін культурними цінностями" прикриває культурну та ідеологічну експансію Заходу. Війна релігій та церков у нашій державі спровокована ззовні, бо ця війна полегшує духовну експансію з-за кордону. Захоплення засобів масової інформації (через підставних українців) сприяє цій стратегії. На моє запитання чому у селі не відкривають церкву, мій однокласник, голова сільської Ради на Житомирщині, сказав: "Я не проти релігії та церкви, але якщо по телебаченню американський негр вчить мене, як повинен вірити у Бога, то я ще подумаю, чи потрібна мені така віра і така церква". Національна ментальність та ідеологія українського державотворення, мораль, основана на християнських національних та загальнолюдських цінностях, повинні стати завданням номер один для нашої молоді держави, як і створення систем національного громадянського виховання.

Права людини – вимір сучасної демократії. Забезпечення прав людини – мета суспільства і держави. Україна підписала всі конвенції з прав людини і закріпила їх у своїй конституції. Дуже добре. Проголошення захисту прав людини метою суспільства це ще не гарантія їх забезпечення та дотримання – у сучасній Україні немає статків до цього. В принципі будь-яка держава не може гарантувати дотримання та гарантії прав усім абсолютно людям; держава створює тільки можливості для самореалізації людини та її прав. Не тільки держава, але інші елементи

політичної системи мають обов'язки щодо прав людини. Захист прав людини – це державна політика і сенс держави, але як відповідь на виконання людиною своїх громадянських обов'язків перед суспільством та державою і при повазі до прав інших – маємо на увазі обопільні обов'язки двох правосуб'єктів. Підписавши європейські конвенції з прав людини Україна одночасно дала привід європейській спільноті критикувати її за не забезпечення цих прав та їх порушення.

Підсумуємо: доктрина національної самодостатності передбачає зміни парадигми внутрішньої та зовнішньої політики держави. На протидію внутрішній політиці нинішніх властей – вихід з кризи за рахунок мобілізації всіх зусиль суспільства і держави, природних і людських ресурсів на трансформацію суспільства та подолання кризових явищ. Натомість політики під гаслами Великої Вітчизняної – "Вперед, на Захід", слід проводити політику поміркованого прагматизму та рівнодистанційності між Сходом та Заходом на основі балансу інтересів України.

Нову політику на основі зазначених парадигм, доктрин і концепцій неможливо почати та реалізувати одним махом, відмовившись від уже зробленого, починаючи все з нуля. Крута зміна курсу у рамках уже пройденого етапу української історії, зміна правил політичної гри, відмова від міжнародних зобов'язань України, її теперішніх політичних орієнтирів неможлива і навіть шкідлива, бо викличе спротив антинаціональних сил і світової спільноти, збурить українське суспільство, спричинить негативні явища, які будуть загрозою для її незалежності. Мова може йти тепер про переосмислення уже зробленого, про нове розуміння історичних завдань України, про нові акценти, контури, віхи та орієнтири у внутрішній та зовнішній політиці.

Було б хибно думати, що нова парадигма і доктрина зразу ж стануть зрозумілими політикам, властям і народу. Навпаки, скоріше за все вони будуть зустрінуті з нерозумінням, а то й з ворожістю. Ні одна ідея – навіть найпрогресивніша – не стане силою перше, ніж вона оволодіє масами – це стара і перевірена істина. Чесно кажучи, політичні ідеї зараз мало цікавлять наш загаль, бо надійли масам за роки безперервної політичної боротьби. Політики з допомогою ідей не раз обдурювали народ, який не дуже-то їм тепер вірить. Ідея не завжди зрозуміла масам, бо йде попереду їм, відбиває історично-потенційні потреби народу і навіть інколи суперечить його сьогоденним очікуванням. Необхідна довга і важка робота по доведенню ідеї до академічних кіл, до політичної еліти, до політично- і національно-свідомої частини населення, до окремих прошарків суспільства, аби завоювати більшість серед прихильників інших ідей. Національну парадигму і національну доктрину зразу не сприйме нація, яка ще не самоідентифікувалась, не сприймає власну національну ідею, не говорить власною мовою, не думає про майбутнє, а лише про хліб

насушний і біди сьогодення. Однак, таж нація, той же народ готові і сприймуть ідею, парадигму, доктрину і концепції, якщо вони перекладені на чітку і ясну мову конкретної політичної та економічної програми, зрозумілої широким масам, що надає чіткий і ясний шанс покращення їх економічного та соціального становища, – якщо не зараз, то у недалекому майбутньому – навіть тоді, коли маси розуміють, що за це потрібно принести якість (невеликі порівняно) жертви.

Виробити і здійснити таку програму повинна політична сила, яка сприймає національну ідею, має організацію і потенційні можливості завоювання державної влади. Сьогодні однозначно важко відзнайти таку політичну силу та її лідера, але це не означає, що вони не з'являються на виборах.

У майбутніх виборах не обов'язково виграє найрозумніший і найбільший патріот. Виграє той, у кого більша влада, у кого сильніша команда, хто краще використає свій і чужий виборний досвід, у кого кращі іміджмейкери. Виграє не той, на чийому боці правда, а той, хто впевнить маси, що саме він є носієм цієї правди і найпередовіших ідей, що саме він зробить для народу найбільше. Виграє той, у кого краще сформульована програма з чіткими, ясними і зрозумілими конкретними обіцянками, адресоване різним верствам населення, хто краще донесе цю програму до виборців, хто скористається можливостями ЗМІ. Виграє той, кого підтримає політична еліта, національний капітал, тіньюики і нувориші, які розбагатіли зовсім недавно. Виграє той, кого підтримає іноземний капітал, європейські структури, НАТО, і врешті-решт США, хоч і не за ними останнє слово. Але це зовсім не означає, що в кінцевому результаті не виграє той, за кого проголосують виборці. Вони проголосують за реальність і надію, це значить за Україну, хоч у кожного вона своя.

Якщо є ідея – знайдуться і її реалізатори. Україна зараз дуже нагадує Веймарську республіку 20-х років з усіма її ознаками, і проблемами, і передбачуваними наслідками. Тому й не виключений історичний прецедент, коли динамічний і амбітний політик знайде майже невідому політичну партію, яка складається з шести осіб, в партійній касі 37 марок. Між іншим, і відомий помічник присяжного повіреного з Самари, приїхавши до Петербурга щоб "іти іншим шляхом" починав з семи спільників і без партійної каси. Кайзерівські марки придуть пізніше... Що з того усього вийшло історія знає добре. Пам'ятаймо, що все велике починається з малого. І ріка, і море, і океан починаються з маленької краплини.